

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

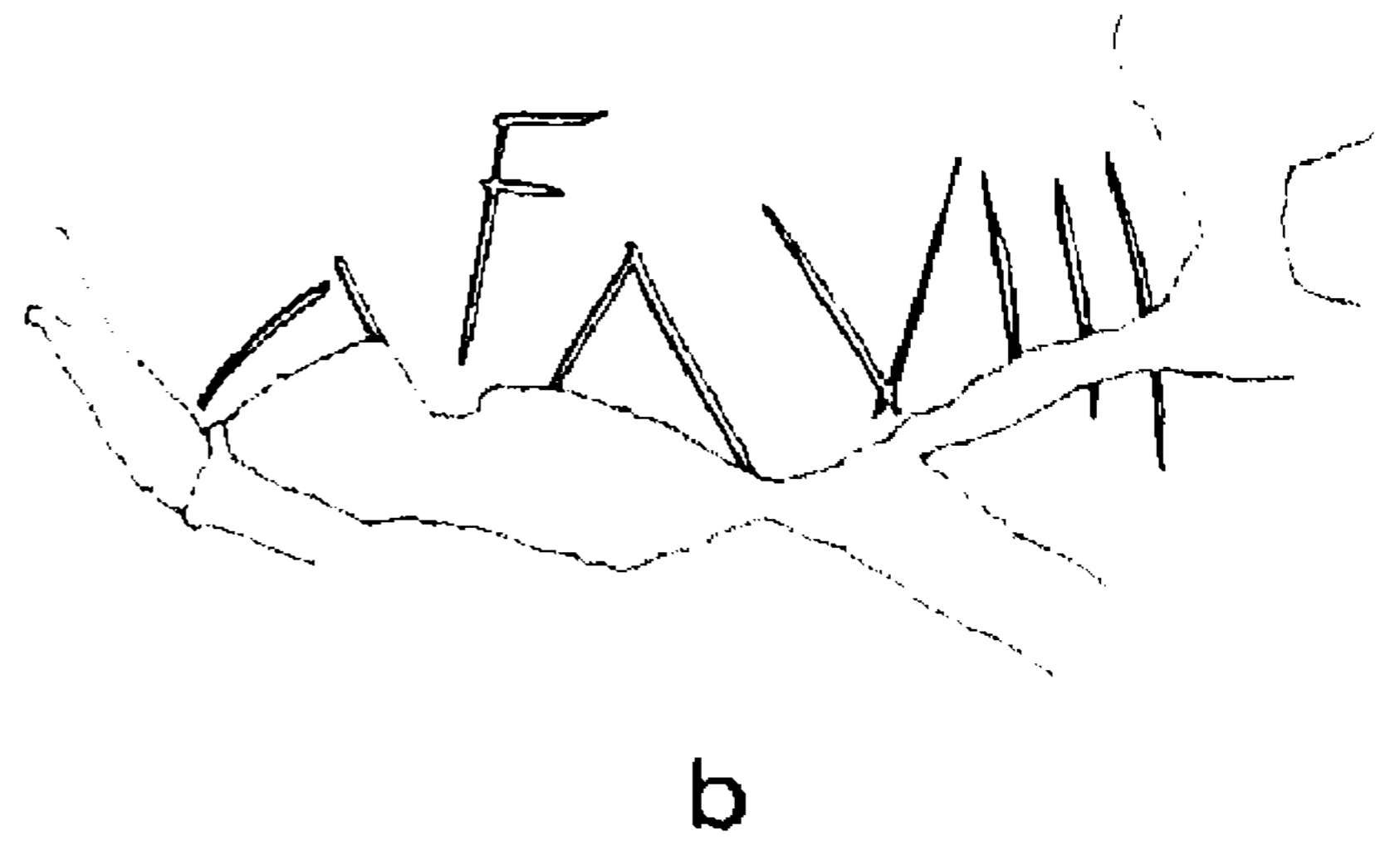
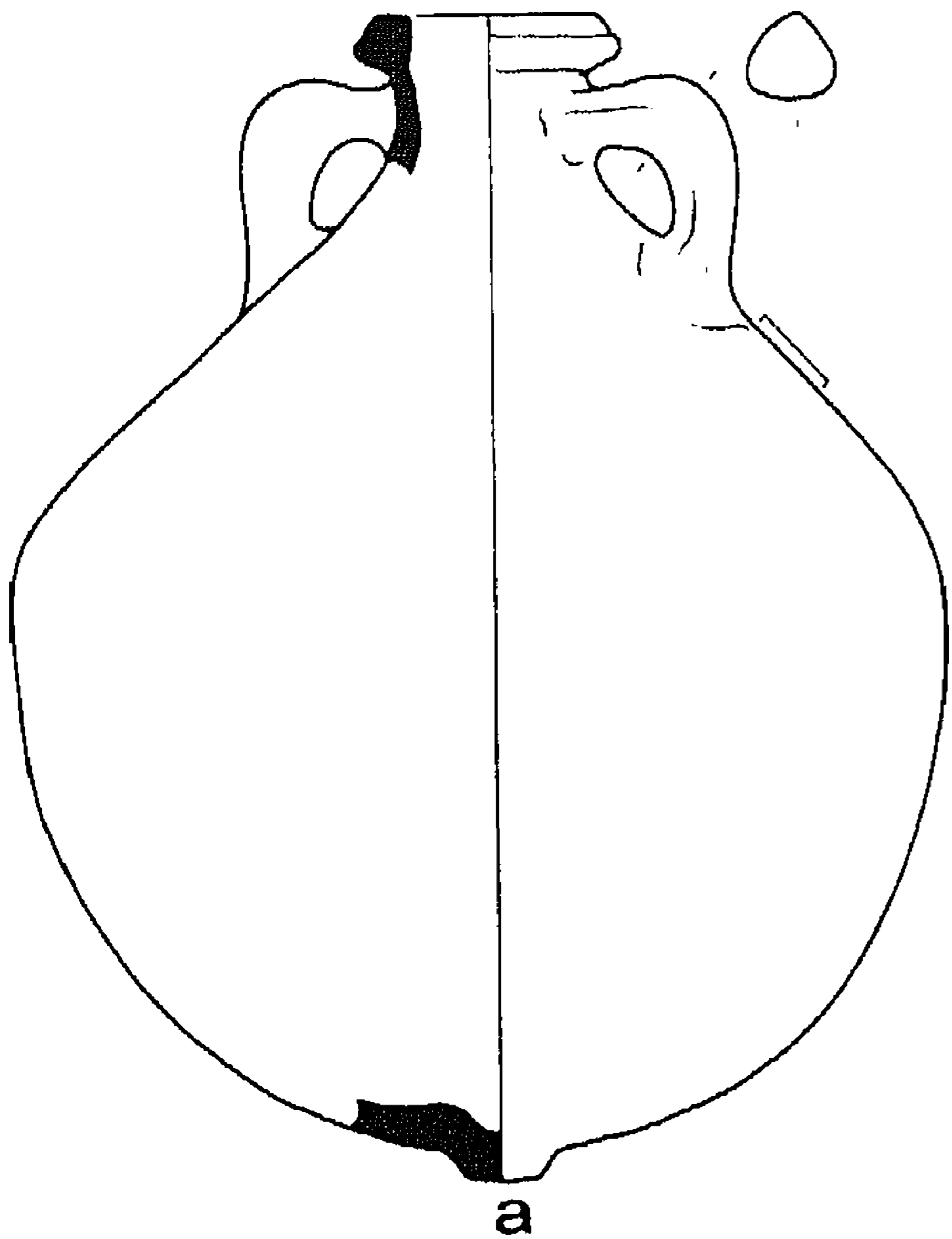
For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26542>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-25 and may be subject to change.

Waarnemingen in Westerheem VII

J. E. Bogaers

1. Worms, Museum im Andreasstift. Amfoor Dressel 20 (a) met graffito *F / M VIII* op de schouder (b). Schaal 1 : 10 (a) en 1 : 4 (b). Tek. ROB. Naar Van der Werff 1988, p. 231, afb. 10.

Amforen, modii en f(rumentum?)

(n.a.v. J. H. van der Werff in: *Whm.* 37, 1988, 222-233).

In het augustusnr. van *Westerheem* 1988 heeft J. H. van der Werff een boeiende verhandeling gepubliceerd over „Secundaire merken op Romeinse amforen”. „Men verwachtte hier geen „definitieve” oplossingen” (p. 222). Dat geldt ook voor deze reactie. De na het bakken ingekraste „graffiti brachten ons op het spoor van één type van secundair gebruik [van amforen]: de opslag van graan” (p. 231). Op de door Van der Werff in verband hiermee naar voren gebrachte argumenten wordt hier nader ingegaan.

In een Romeinse kelder te Worms zijn de brokstukken gevonden van een amfoor van het type Dressel 20 (Stuart 138); op de schouder is een secundair graffito aangebracht: *F / M (odios) VIII* (afb. 1). „De tekst is in principe voor meerdere uitleg vatbaar. (. . .) Maar in samenhang met *modios* lijkt [*F=*] *frumenti* eerder in aanmerking te

komen: acht *modii* graan” [70.032 l] (p. 230).

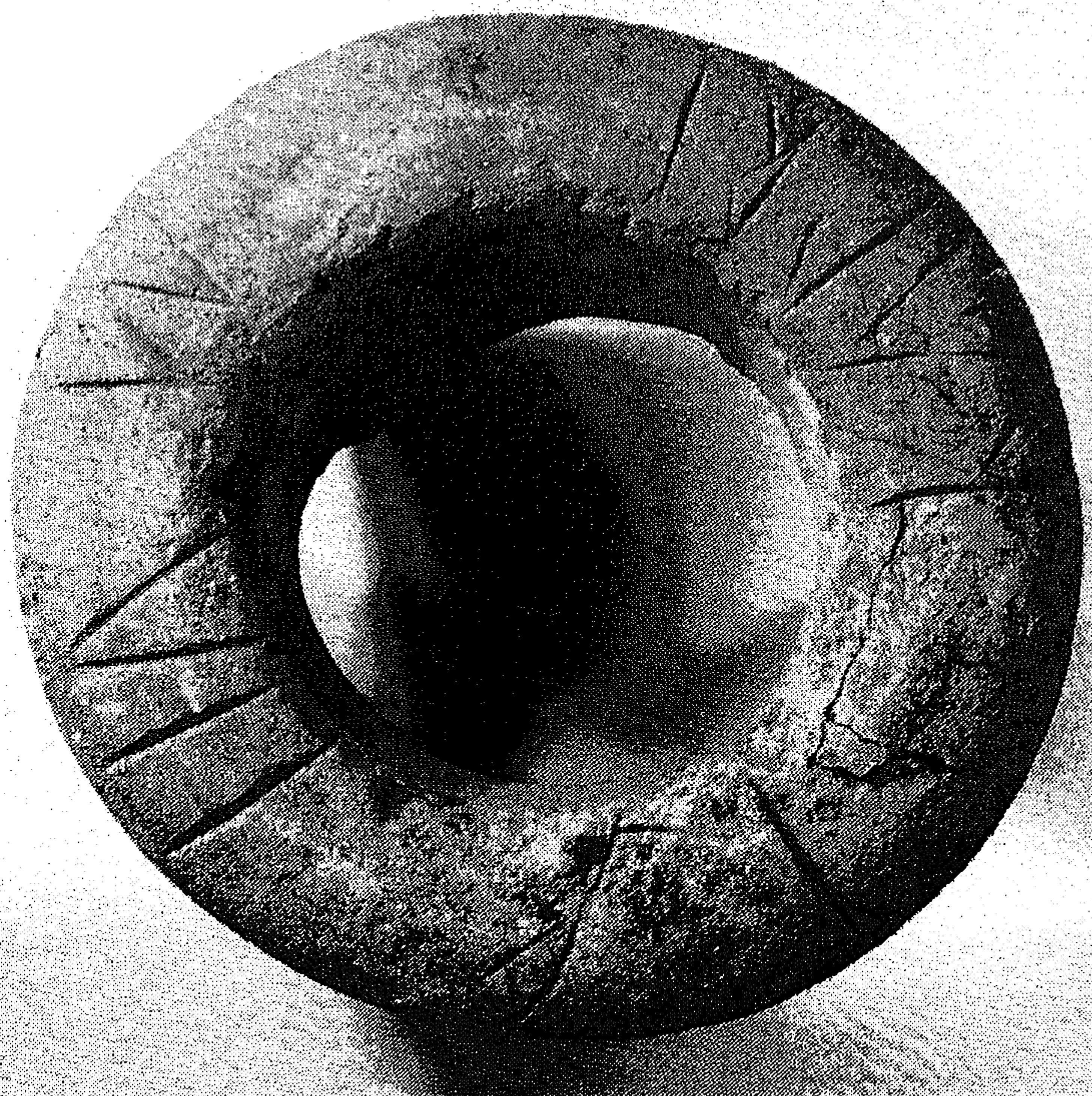
Een amfoor Dressel 20 met een graffito dat de secundaire inhoud vermeldt, zou - voor zover dit althans momenteel te beoordelen valt - een uniek verschijnsel zijn. Op zichzelf hoeft dat natuurlijk geen bezwaar te zijn, maar daar komt bij dat *F* als afkorting van *frumentum* misschien niet onmogelijk maar wel onwaarschijnlijk is; eerder zou men dan *FR*, *FRV* of *FRVM* verwachten¹. Ter verklaring van de *F* ligt het veel meer voor de hand te denken aan een afgekorte naam, en wel de bijnaam of het cognomen van degene die de secundaire inhoud van de amfoor heeft geleverd; tot de zeer vaak voorkomende cognomina behoren *Faustus* en *Felix*. Tijdens een opgravingscampagne op de Hunerberg te Nijmegen is in 1987² de rand van een laat 1e-eeuwse amfoor Dressel 20 gevonden, waarop een

graffito is ingekrast dat niet alleen een secundaire inhoudsopgave behelst, maar ook een persoonsnaam in de genitief (afb. 2): M VII S I KAPRI = M(odios) VII S(ex-tarium) I KAPRI, d.i. 7 modii (61.278 l) en 1 sextarius (0.547 l) van Kaper/Caper (letterlijk: „Geitebok”).

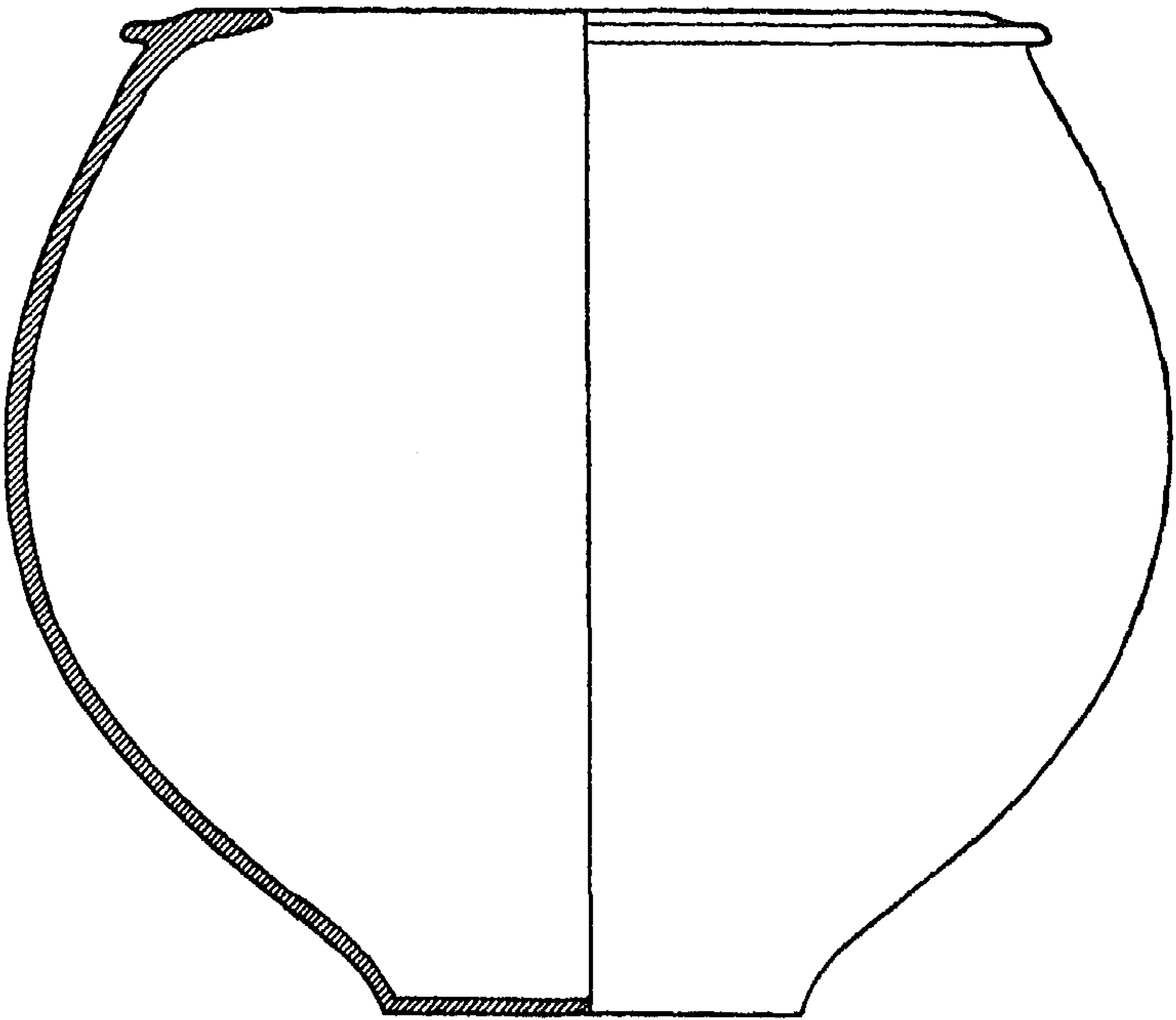
„We zagen al dat de secundaire inhoud [van amforen met secundaire merken] een droge waar moet hebben betroffen. Het gebruik van het woord *modius* impliceert dat” (p. 230). In dit verband verwijst Van der Werff naar de Thesaurus Linguae Latinae, in het bijzonder naar het trefwoord *modius* (VIII, kol. 1240-1243). „Het is alsof de Romeinen bij het woord *modius* in de eerste plaats dachten aan granen.” Wie de moeite neemt in de Thesaurus het gehele artikel „*modius*” te lezen, zal onder andere ontdekken dat deze inhoudsmaat ook gebruikt is voor vloeistoffen³; hierbij worden olie en water genoemd. De *modius* was

aanvankelijk een maat voor droge waren, in het bijzonder voor graan. Overigens is het interessant dat de inhoud van een *modius* 1/3 deel bedroeg van die van een *quadrantal* of *amphora* (ca. 26.2 l), de belangrijkste Romeinse kubieke maat voor vloeistoffen; bovendien hadden de Romeinse inhoudsmaten voor droge waren beneden de halve *modius* (*semodius*) dezelfde namen als de overeenkomstige maten voor natte waren (*sextarius*, *hemina/cotyla*, *quartarius*, *acetabulum*, *cyathus* en *ligula*). Het is dus niet te verwonderen dat de *modius* in later tijd ook dienst heeft gedaan voor het meten van hoeveelheden vloeistoffen; vergelijk onze *mud*, een inhoudsmaat voor droge stoffen, die thans gelijk is aan een hectoliter, en de *liter*, die een eenheid is voor het uitmeten van vloeistoffen, gassen en droge waren.

Zijn amforen werkelijk voor de opslag van granen gebruikt, zoals Van der Werff ons

2. Nijmegen, Hunerberg, vondstnr. CA. 1987.60.h. Rand van amfoor Dressel 20 met graffito M VII S I KAPRI. Schaal 1 : 2. Foto P. Bersch.

3. Voorraadvat of dolium. Schaal 1 : 3. Naar Hilgers 1969, p. 57, Bild 37.

wil doen geloven? Het belangrijkste bezwaar tegen die opvatting wordt wel geleverd door de vorm van de in zijn artikel speciaal behandelde amforen van de typen Dressel 20 en Pélichet 47 (Stuart 132 A), die met hun relatief nauwe openingen wel bijzonder ongeschikt lijken om er graan in te bergen en dit er vervolgens uit te halen. In zijn studie over de namen van Romeins vaatwerk heeft W. Hilgers een zo volledig mogelijk overzicht gegeven van „das die einzelnen Gefäße betreffende Material aus der schriftlichen Überlieferung”. Daarin is onder het woord Amphora geen enkele vermelding te vinden van het gebruik van dit soort vaatwerk voor het opslaan van graan⁴. Overigens verwijst Hilgers wel (in noot 427) naar een publikatie uit 1912 van Remark, waarin als inhoud van amforen ook „Getreide/Mehl” zou zijn genoemd; deze mededeling is gebaseerd op enige inscripties uit Pompeji, waarin melding wordt gemaakt van FAR (op een stuk aardewerk), d.i. wellicht spelt of speltmeel, en van MOL (op amforen), misschien mol(a), meel⁵. In verband hiermee is nog een opmerking van belang die Hilgers gemaakt heeft naar aanleiding van de nauwe halsopening van de

meeste amforen: „Bei den Amphoren für feste Stoffe ist die Öffnung allerdings weiter, in einigen Fällen so weit wie der Bauch des Gefäßes”; hierbij wordt verwezen naar afbeeldingen van vormen van in Pompeji gevonden amforen⁶, die in onze streken niet voorkomen.

Op grond van het bovenstaande lijkt het voornamelijk niet aannemelijk dat amforen in het noordwestelijke deel van het Romeinse rijk vaak zijn gebruikt voor de opslag van graan; secundair op amforen aangebrachte inhoudsopgaven in modii kunnen verder heel goed betrekking hebben op vloeistoffen. Als voorraadvat voor het bergen van graan komt nog steeds in de eerste plaats het dolium in aanmerking met zijn relatief grote inhoud en wijde opening (afb. 3)⁷.

Noten

- 1 Vgl. Cagnat 1914, p. 428 en 431.
- 2 Zie Bogaers, Haalebos e.a. 1987.
- 3 Vgl. Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XV (1932), kol. 2328, Modius 1) [Becker].
- 4 Hilgers 1969, p. 99-102, nr. 15.

- 5 Remark 1912, p. 31 met verwijzing naar C(orpus) I(nscriptionum) L(atarum) IV 2567, 2604-2607 en 5745-5760. Vgl. Callender 1965, p. 40: „Many amphorae have been discovered [in Pompeji] filled with flour and corn and with the inscriptions, SILIGO GRANII and E CICERA (wheat flour and chick-pea flour)”; Callender steunt op een mededeling van P. Gusman, *Pompei*, Londen 1900, p. 243 (zonder bronvermelding).
- 6 Hilgers 1969, p. 35, n. 187; zie voor de afbeeldingen CIL IV, suppl. II, Berlijn 1909, pl. I, nr. IV, en pl. III, nr. XLIII en XLIV.
- 7 Hilgers 1969, p. 57 e.v. en 171-176, nr. 140; op p. 173 zijn de gegevens uit de Latijnse literatuur te vinden die betrekking hebben op het gebruik van dolia voor „Getreide/-Mehl”.

Litteratuur

- Bogaers, J. E., J. K. Haalebos e.a., 1987. Opgravingen op het terrein van het voormalige Canisiuscollege. *Numaga* 35, 25-41.
- Cagnat, R., 1914. *Cours d'épigraphie latine*. Parijs⁴.
- Callender, M. H., 1965. *Roman Amphorae with Index of Stamps*. Londen enz.
- Hilgers, W., 1969. *Lateinische Gefäßnamen. Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen*. Düsseldorf.
- Remark, P., 1912. *De amphorarum inscriptionibus Latinis quaestiones selectae* (diss. Bonn). Tübingen.
- Werff, J. H. van der, 1988. Secundaire merken op Romeinse amforen. *Westerheem* 37, 222-233.
- Berg en Dalseweg 150
6522 BZ Nijmegen